

NYA AVHANDLINGAR

Martin Paju: *Hälsingegården i omvandling. En studie av världsarvsprocessen i Hälsingland*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, SLU, Uppsala 2016, 203 s., ill. ISBN (tryckt version) 978-978-91-576-8622-0, ISBN (elektronisk version) 978-91-576-8623-7.

Den 6 juni 2016 sitter jag vid köksbordet i min gård i Hälsingland, läser en bok, googlar. Googles vinjett för Sveriges nationaldag är lämpligt nog en hälsingegård, en av de mest kända, Ol Anders i Alfta socken. Förr om somrarna brukade jag fotodokumentera hälsingegårdar för min forskning om inredningsmåleriet. Men något har hänt. Förr kunde jag utan vidare få klättra upp på ostädade vindar där någon Hertmanmålning från 1700-talet kunde ligga ihoprullad. Att bara knacka på och be att få se ett ”gammelrum” låter sig nu inte göras så lätt, särskilt inte där en ny generation tagit vid. Avvaktande vill gårdsägaren veta mitt syfte och gör ibland anspråk på dokumentationen, samt tar betalt. Tusen kronor kan ett besök kosta, även för en akademisk forskare, i hälsingegårdarna. Boken på köksbordet förklarar vad som har hänt.

FN-organet UNESCO beslutade 2012 att föra upp hälsingegårdarna på världsarvslistan, en bekräftelse på att ett antal jordbruksfastigheter i Hälsingland var världsunika. Sverige har nu 15 av totalt 1007 världsarv. Världsarvslistan styrs av konventionen om skydd för världens kultur- och naturarv. Vilka förutsättningar bör vara uppfyllda för att en kulturmiljö ska kunna föras upp på världsarvslistan? Och vad hände i lokal-

samhällen i Hälsingland, då nomineringsarbetet för hälsingegårdar på världsarvslistan pågick? Det är två huvudfrågor i doktorsavhandlingen *Hälsingegården i omvandling*, som på lokal och regional nivå beskriver händelser, förhandlingar och aktörer som bidragit till att hälsingegårdarna kommit att bli ett internationellt erkänt kulturarv. Däri ger avhandlingen också svar på varför processen från förslag till inskrivning tog fjorton år och inte genomsnittliga tre år. I avhandlingen beskrivs och diskuteras processer och förhandlingar som uppstod i samband med nomineringen av ett antal jordbruksfastigheter och kulturmiljöer i Hälsingland, Gävleborgs län, Region Gävleborg (bildad 2007). Med stöd från olika projektaktiviteter skapade enskilda personer, ideella organisationer och myndigheter uppmärksamhet kring gårdarnas kulturvärden. Studien visar att arbetet med nomineringen startade förhandlingar om definitionsrättigheter och positioneringar i ett socialt fält, och att bruk och förvaltning av ett kulturkapital som hälsingegårdarna sker inom ramen för särskilda sociala ordningar.

Avhandlingen lades fram vid Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap, Institutionen för stad och land vid Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala. Efter avhandlingar om världsarvsprocesserna på Öland av etnologen Katarina Saltzman, socialantropologen Carina Greens om Laponia och etnologen Ove Ronströms projekt om Visby, har hälsingegårdarnas nomineringsprocess nu fått en genomlysning av en kulturgeograf. *Hälsingegården i omvandling* är en flyhänt skriven bok, som vittnar om ett genuint intresse för ämnet som ringats in i den övergripande frågeställningen. Hur sker lokal

mobilisering i en världsarvsnominering där individuella och organiserade aktörer möter en regional förvaltningskultur med uppdrag att bevakna och hantera processens formella och byråkratiska aspekter? Avhandlingen löper smidigt i dessa två spår som en berättelse illustrerad med förtydligande skisser och bildillustrationer.

Världsarvsarbetet i Gävleborgs län 1998–2012 visar på två olika styrkepositioner. En utvecklingsorienterad, där besöksnäringens aktörer med världsarv som en del av en regionalpolitisk agenda antas kunna driva en ekonomisk utveckling. Samtidigt etablerades en position orienterad kring bevarande, där kulturvärden anses utgöra ett symboliskt kapital som inte kan underkastas instrumentella krav. De sociala fält inom vilket aktörerna söker positionera sig är i många stycken formade av formella regelverk som hävdas av en nationell och internationell kulturmiljövård. Diskussioner kring landsbygdens förändringspotential är ofta inriktade på näringslivets utveckling och när världsarvsfrågan i Gävleborgs län aktualiserades såg många aktörer detta som en möjlighet att artikulera sina ståndpunkter för hälsingegårdarnas och världsarvets roll i regionens ekonomiska framtid. Hälsingegårdarna kom att utvecklas till ett viktigt verktyg för att organisera regionens utvecklingsintressen och blev en konfliktfylld symbol i samspillet mellan deltagande aktörer där varje enskild gård har en egen unik karriär, som privatbostad, som jord- och/eller skogsbruksfastighet eller inom besöksnäringen.

Striderna gällde bland annat definitionsrätten. Vad är en hälsingegård? Diskussionens vågor gick höga. Alla hus och gårdar i Hälsingland, menade några. Drygt tusen jordbruksfastigheter med åker- och skogsareal runt om i landskapet, hävdade länsstyrelsen i Gävleborg med ett till en början hemligt register. Frågan om varför hälsingarna byggde stort var ett ständigt återkommande inslag. Länsstyrelsen med processens formella tolkningsföreträdare och en länsantikvarie som var arkitekt förde fram en professor i arkitekturhistoria vid Konsthögskolan i Stockholm med förklaringen att de rika hälsingbönderna med sitt storbyggande manifesterade makt och dominans i samhället. En konst-

historiker och etnolog läser vidare med häpnad att länsstyrelsen i Gävleborg anser sig ha etablerat själva begreppet ”hälsingegård”, under 1990-talet. Parallellt med idén om den ideala hälsingegården som ett ekonomiskt välmående ”bondeslott” finns underkommunicerade kunskaper om gårdarnas arkitektoniska och estetiska mångfald. En utvikning om länsstyrelsens världsarvsnarrativ och världsarvsestetik för hälsingegårdarna, deras uppkomst och uttryck, skulle ha fört alltför långt från huvudspåren i en avhandling inriktad på världsarvsprocessen per se.

Intet ont anande startade länsstyrelsen i Gävleborg en nomineringsprocess som smidigt skulle förankras hos gårdsägare och de boende i Hälsingland, men som urartade till en förvirrad, mångårig, kostsam (20 miljoner kronor i offentliga medel), sårig och för många smärtsam process innan UNESCO fattade beslutet att föra upp sju hälsingegårdar på världsarvslistan 2012. En ansökan behandlad 2007 tillbakavisades. Hälsingegårdarna och världsarvsnomineringen visade sig vara starka drivkrafter för organisering av regionala intressen och regionalt tävlande. Expertorganet ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) och RAÅ (Riksantikvarieämbetet) riktade kritik mot att världsarvsnomineringen inleddes som en kommunpolitisk process, där varje kommun i Hälsingland skulle få ett världsarv. På det lokala planet fördelades inflytande och makt mellan olika nätverk och aktörer som på ett socialt fält hävdade definitionsrätt och identiteter. Som slutord poängterar avhandlingen vikten av socialt och kulturellt kapital i möten och förhandlingar på olika nivåer i samhället, från hembygdsfester och utställningar till formella sammanträden i kommun, län, landsting, region, länsmuseum och fristående experter.

Undersökningen är deskriptiv snarare än teoretiserande och djupanalyserande. Dess styrka är empirin och fältarbetets metodologi. Författaren rör sig nära *rural sociology* i sitt sätt att på nära håll följa de aktörer som gav sig in i leken. Syftet är att beskriva och belysa processer som leder fram till att hälsingegårdar nominerades och fördes upp på världsarvslistan och hur går-

darna blev en del av ett sammanhang där regional utveckling är framträdande. Undersökningen ligger i linje med författarens intresse för regionalpolitiska aspekter på historia, kulturarv och förändringsdynamik i en nordsvensk landsbygd. Avhandlingen visar hur gårdarna blir till världsarv, hur kulturarv och världsarv konstitueras; det vill säga genom en sammanfogning av processer, händelser, aktörer, ting. I dessa processer framträder värderingar, ideologier och intressen. Processer som leder fram till en världsarvsutnämning består av förhandlingar, strider och allianser inom och mellan olika aktörer. Det är på dessa processer avhandlingen har fokus. Vilka är aktiva aktörer vid en världsarvsnominering och hur kan en sådan process beskrivas? Hur manifesteras lokalt ett världsarvsnominerat objekt? Hur ser samspelet ut mellan aktörerna? Vilka argument och strategier använder sig aktörerna av för att utifrån sina positioner driva frågan om hälsingegårdarnas betydelse? Frågorna besvaras bland annat med exemplet från gården Kristofers i Järvsö, som länsstyrelsen utan ägarnas samtycke nominerade till världsarvslistan. Gårdsägarna motsatte sig beslutet varpå långdragna förhandlingar med länsantikvarien slutligen ledde till en för gårdens verksamhet acceptabel och långsiktig ekonomiskt fördelaktig överenskommelse. Bokens omslag visar ytterdörren till Kristofers herrstuga, rikt dekorerad av allmogemålaren Anders Ädel (1809–1888) från grannsocknen Ljusdal. Herrstugan används alltjämt vid speciella tillfällen, fest och högtid, och som förråd. Långt innan världsarvsprocessen drogs igång var Kristofers känd för sin gästfrihet bland såväl turister som luffare. Kristofers har gått i släkten sedan åtminstone 1500-talet och har nu gått in i en ny era som ”världsarvs-gård” och med bed & breakfast som binäring till gårdens köttproduktion. Kristofers intog en central roll i den lokala mobiliseringen under världsarvsprocessen.

Martin Paju trivs i Hälsingland. Avhandlingens styrka är fältundersökningarnas antropologiska/sociologiska metodologi med en skarp iakttagelseförmåga i den deltagande observationen. Författaren har samlat empiri som med en grävsropa och sedan rensat, sållat, analyserat

för att konstruera en spännande empirisk berättelse. Ett skickligt fältarbete som detta hade tarvat en djupare teoretisk metodologisk diskussion, i synnerhet som avhandlingens främsta förtjänst är empirin och författarens förhållningssätt till de lokalsamhällen han rör sig i. Som hälsing och själv forskare i hälsingegårdarna över hela landskapet nickar jag instämmande i beskrivningarna av människor, mentaliteter och skeenden vid samkväm och fest såväl som uppslitande konflikter. Om författarens positionering säger han sig ha haft fördel av att vara en lugn och glad norrlänning med dragspel och musikintresse som murbräcka att ta sig in i gemenskaperna. Men vilken är författarens position i forskningen? Med vilken litteratur positionerar han sig? Vilket anser han vara sitt vetenskapliga bidrag? Vilken teori startade resan genom världsarvsprocessen och vilket är resultatet av teorin? Ett analytiskt avsnitt där forskare ställs mot varandra hade varit på sin plats, och där det framgått vem, och varför, författaren valt just denna resa mot teorin. En kritisk bakgrundsgenomgång av den viktigaste litteraturen, nationell och internationell, hade bidragit till ett vidare perspektiv på hälsingegårdarnas världsarvsprocess.

En välmotiverad teoretisk tolkningsram och internationell kringssyn hade lyft avhandlingen från att vara en spännande empirisk berättelse till en högre analytisk nivå. Samtidigt som en initierad läsare förnimmer samma erfarenheter och stämningar i olika situationer under fältarbetet saknas en djupare reflektion över rollen som forskare och pendligen *outsider/insider* i deltagande observation, ett resonemang om den egna rollen som forskare/privatperson. Till viss del har författaren sin outsiderroll och norrländska maskulina homosocialitet att tacka för sin kännedom om fältet, vilket relativt smidigt gjort honom accepterad och hemmastadd i undersökningens olika miljöer. Men skenet kan bedra. Nyckelpersonen ”Bosse” (aktörernas namn är fingerade) är en ”föreningsaktivist” som författaren ger rollen som introduktör, en slags dörröppnare på fältet. Det är inte ovanligt att medelålders och äldre män mer eller mindre medvetet konstituerar sig en position som en

bygdens talesperson och traditionsbärare, ”gate-keepers”, som förmedlar sin bild, som förvisso inte alla identifierar sig med men låter hållas och behjälpligt hänvisar till.

Den andra styrkepositionen, den regionala förvaltningskulturen, är mer komplicerad att hantera än att studera ett lokalsamhälle. Författaren är då hänvisad till länsstyrelsens protokoll och narrativ. Här tar han sig an utsagan att initiativet till nomineringen kom från Gävle och gör uppmärksam på att idén de facto kom från en privatperson i Hälsingland och en skrivelse till RAÄ 1998, som författaren använt. Förslaget hade presenterats i gårdar, föredrag för föreningar och debattinlägg i lokala media. Till grund för initiativet låg konstvetenskaplig forskning om inredningsmåleriet och professionella erfarenheter från världsarvsturism på andra håll i Europa. Terrängen var sonderad. Initialt vände sig förslagsställaren till Hälsinglands museum i Hudiksvall, som hänvisade till länsstyrelsen i Gävle, som sig bör. Förslaget bemöttes med förlöjligande och tystnad. Bakgrunden till förslagsställandet uppstod i ett lokalt, akademiskt, sammanhang men ligger utom avhandlingens tidsavgränsning. En privatperson kan på egen hand kontakta RAÄ och så skedde. I ett svar på skrivelsen daterat 1999 uppmanade RAÄ förslagsställaren och länsstyrelsen i Gävleborg att göra en gemensam utredning. Initiativet låg nu hos länsstyrelsen, som underlät att kontakta förslagsställaren. Länsstyrelsen lät uppdraget bero, fram till 2002 då riksdagen klubbade igenom beslutet att Sverige skulle nominera hälsingegårdarna till UNESCOs världsarvslista. Då var man tvungen att ”börja röra i världsarvssmeten”, som det sades mig från länsstyrelsen, och man lanserade efterkonstruktionen att idén uppstått bland tjänstemännen i ett lunchrum på länsstyrelsen i Gävleborg. I den makroprocess som avhandlingen beskriver finns många intrikata lokala maktspel som författaren haft att parera för att ge framställningen tydlighet och logik.

Denna första doktorsavhandling om hälsingegårdarnas världsarvsprocess ger många uppslag till djupundersökningar. Fyra år efter världsarvsutnämningen har regionens politiker inte

tillvaratagit den publicitet som skapats kring världsarvsutnämningen i detta historiskt identitetsstarka landskap. Besöksnäringens utvecklingspotential i Hälsingland diskuteras, och vad den kan bidra med till Gävleborgs län, regionen med landets högsta arbetslöshetssiffror och högsta sjuktal, låg bildnings- och utbildningsnivå. Alla är överens om att hälsingegårdarna är en resurs att ta till vara. Varför vågar man inte ta steget fullt ut? Det är en av många viktiga frågor som avhandlingen lämnar efter sig. I världsarvsnomineringens tidiga skede kritiserade ICOMOS och RAÄ kommunerna för att det primära i varje kommun tycktes vara att få ett eget världsarv.

Avhandlingen innehåller många skarpa iakttagelser om politikerns attityder till landsbygdsutvecklingen i ett Norrlandslän präglad av skogsnäring och sega patriarkala strukturer. Hudiksvalls kommun, med en pappersmasseindustri som största och dominerande arbetsgivare en mil söder om staden, intog en njugg hållning i världsarvsprocessen. ”Världsarv håller de på med i Alfta, inte vi”, var en vanlig kommentar från kommunstyrelsens socialdemokratiska ordförande, före detta fackligt engagerad inom industrin, som jag som Hudiksvallsbo noterade under världsarvsprocessen. I avhandlingen bekräftas mitt intryck att förklaringen till det i norra Hälsingland bristande politiska engagemanget för hälsingegårdarna har sin grund i den bruksmentalitet som vunnit allt större politisk terräng i södra Norrland de senaste 30–40 åren efter jordbrukets och fiskets tillbakagång.

Detta är en avhandling som engagerar läsaren. Den framkallar nära personliga erfarenheter för alla som bygger forskning på fältarbete. På frågan om avsaknaden av genusperspektiv, svarade författaren under disputationen att han noterat att många kvinnor, medelålders och äldre, var engagerade i världsarvsprocessen och att de till stor del ”bär” kulturen i de studerade lokalsamhällena. Det räcker inte att stanna där. Machokulturen hör till de tyngsta faktorer som hämmar en helomvändning från visioner om industrisamhällets återkomst till det samhälle vi lever i idag med nya möjligheter även för Norrlands landsbygd. I Hälsingland finns framåtanda

och utvecklingsvilja. Attityderna till gårdarna har förändrats. Martin Paju avrundar sin studie med konstaterandet att nu återstår att se hur de tas till vara. En fortsättningsundersökning skulle kunna belysa de politiska stöttestenarna för utveckling av kultur- och världsarvsturismen i södra Norrland och på andra håll i Sverige, med titel "Drömmen om industrisamhällets återkomst".

Sammanfattningsvis är avhandlingen en initierad och välskrivna deskriptiv studie av världsarvsprocessen i Hälsingland med huvudfrågan landad i lokalsamhället. Vad händer när ett nomineringsarbete inleds?

Lokalsamhället är författarens berättararena, då med en begränsad insyn i länsstyrelsens stra-

tegrar bakom kulisserna. Med lokalsamhälle avses gårdsägare och andra nära berörda av världsarvsfrågan.

Nomineringsarbetet omvandlade hälsingegårdarna från kulturarv till världsarv, men inte alla och inte över hela landskapet. På många håll är de fortfarande blott "Hälsingegårdar", oftast bara vanliga normala gårdar för gårdsägare och "lokalsamhälle". I flera delar av landskapet har "det där världsarvet" gått gårdarna helt förbi. Helt visst kan en konsthistoriker fortfarande få klättra upp på "tredje vind" och titta efter ihoprullade målningar utan kostnad, medan gårdsägaren kokar kaffe och passar en sockerkaka i ugnen.

Maj-Britt Andersson, Hudiksvall